

روش‌شناسی طرح مسئله انتظار در آثار آیت‌الله ناصر^{رحمته‌الله} و تأثیر آن بر توسعه سبک زندگی اسلامی

فاطمه رئوفی تبار*

چکیده

سبک زندگی اسلامی، بازگوکننده شیوه زندگی بر پایه باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های مسلمان است. باور «انتظار»، از اندیشه‌های کلیدی شیعه امامیه است که توانایی بالقوه‌ای در ارائه الگویی جامع در زمینه مبانی نظری، عملی و کیفیت و روش زندگی اسلامی، داراست. آنچه این قوه را محقق می‌نماید؛ هنر تحلیل‌گر و کیفیت روشنگری او از مسئله انتظار است. آیت‌الله ناصر^{رحمته‌الله} از جمله اندیشمندان معاصر امامیه است که در حیات علمی خویش، بیشترین همت خود را بر طرح مسئله مهدویت با تمام شاخ و برگ‌های آن، از جمله انتظار، گذارده است. این تحقیق با هدف روش‌شناسی طرح مسئله انتظار در آثار ایشان و تأثیر آن بر گسترش سبک زندگی اسلامی با بهره‌گیری از روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد عقلی و نقلی و روش گردآوری کتابخانه‌ای انجام شده است که براساس آن، الگوهایی در سبک زندگی اسلامی ترسیم می‌شود:

۱. سبک زندگی آگاهانه از طریق شناخت صحیح امام^{علیه‌السلام} و جایگاه او؛
۲. سبک زندگی مهدبانه و متعهدانه از راه اقتدا به امام^{علیه‌السلام} و زنده‌نگه داشتن یاد او؛
۳. الگوی غایتمندانه و امیدمدارانه از راه شناخت اهداف انتظار و معنای حقیقی آن و نیز ارزش انتظار؛

* دانشجوی دکتری رشته فلسفه و کلام دانشگاه قم و طلبة سطح ۴ رشته کلام حوزه علمیة جامعه الزهراء^{علیه‌السلام}،

۴. سبک زندگی عزتمندانه با بهره‌گیری از احادیث پیامبر در توصیف منتظران و جایگاه آنان در میان محبان و یاران پیامبر.

کلیدواژه‌ها: سبک زندگی اسلامی، باور مهدویت، مسئله انتظار، روش‌شناسی آثار آیت‌الله ناصری، مفهوم انتظار، زمینه‌سازی ظهور، ارزش‌گذاری انتظار.

بیان مسئله

توسعه سبک زندگی اسلامی، به معنای آموزش، تبلیغ و گسترش دادن شیوه زندگی براساس اعتقادات، ارزش‌ها و نگرش‌های الهی‌اسلامی و با هدف رسیدن به کمال و سعادت دنیوی و اخروی است. این عنوان، از ابعاد گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، فقهی، کلامی و... درخور بحث و بررسی است. از این میان، آنچه نوشتار حاضر بر آن تأکید دارد، تأثیر انتظار به عنوان یکی از آموزه‌های کلامی در اندیشه امامیه بر توسعه سبک زندگی اسلامی است. دلیل و ضرورت انتخاب این عنوان، از آن سو است که انتظار در فرق و مذاهب اسلامی، سطوحی گوناگون دارد و حتی در مفهوم آن، آرای متفاوت ارائه شده است. برخی، انتظار را به منتظرنشستن، سکوت در برابر آنچه هست و انزوا تعبیر نموده‌اند و برخی، آن را حرکت و تلاش در جهت ایجاد سنخیت میان خود و جامعه موردانتظار می‌دانند. هریک از این تعابیر و دیدگاه‌ها، شیوه‌ای خاص از زندگی را طلب می‌کند و نوعی از نگرش و ارزش را توسعه می‌بخشد. بی‌اعتنایی به کمبودها و معایب، حرکت نکردن در جهت ایجاد کمالات و خستگی از دردهای جامعه بدون هرگونه واکنش در جهت اصلاح آن از نتایج دیدگاه نخست است. در مقابل، حرکت و تلاش برای رفع موانع و ایجاد اصلاحات، مقابله با ظلم و فساد، زمینه‌سازی برای ایجاد عدل در گستره جهانی، دگراندیشی و توجه به خود و اجتماع از ثمرات دیدگاه دوم است.

آیت‌الله ناصری رحمته‌الله علیه، از اندیشمندان و سخنوران معاصر شیعه است که بیشتر مجالس و عطا خویش را به ایراد سخن درباره آموزه مهدویت و ریزموضوعات گوناگون آن؛ همچون: معرفی نسبی، جایگاه و مقام امام زمان عجلت‌الله له، مفهوم و علت غیبت، انتظار، ویژگی یاران حضرت، وظایف و تکالیف منتظران، حکومت جهانی عدل و... اختصاص داده است.

نوشتار حاضر با روش توصیفی تحلیلی ضمن پرداختن به دیدگاه این عالم شیعی و تأثیر آن بر توسعه سبک زندگی اسلامی، به این پرسش‌ها نیز پاسخ خواهد داد که روش‌های طرح

معنای انتظار، کیفیت انتظار و زمینه‌سازی ظهور و نیز ارزش انتظار و درجات منتظران چه اثری بر گسترش سبک زندگی اسلامی دارد.

پیشینه

از میان مطالعات به عمل آمده درباره «روش‌شناسی طرح مسئله انتظار در آثار آیت‌الله ناصری رحمته‌الله» و تأثیر آن بر توسعه سبک زندگی اسلامی «تحقیق و پژوهشی مستقل به چشم نمی‌خورد؛ با این حال می‌توان به آثاری اشاره کرد که به طور کلی، به سبک زندگی اسلامی یا مهدوی توجه نموده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. مهدویت و سبک زندگی، محمود ملکی راد، انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۰. شباهت این کتاب با نوشتار حاضر، نخست در بررسی معنای سبک زندگی و سپس بررسی ارتباط آموزه مهدویت با آن است، با این تفاوت که در این مقاله، بر انتظار تمرکز شده و افزون بر آن، به روش طرح انتظار در آثار آیت‌الله ناصری رحمته‌الله و تأثیر آن بر توسعه سبک زندگی اسلامی توجه می‌شود.

۲. فرهنگ انتظار، سبک زندگی شهروند منتظر، حسین آزاددانا، انتشارات ابوالحسنی، ۱۳۹۴. وجه شباهت این اثر با مقاله حاضر، در بررسی ارتباط انتظار و سبک زندگی است؛ اما روش بحث و زاویه دید در دو اثر، کاملاً متفاوت است. نوشته پیش‌رو به چگونگی طرح بحث انتظار و تأثیر آن بر توسعه سبک زندگی توجه نموده؛ اما این کتاب، به ابعاد مختلف فرهنگی، اخلاقی، اجتماعی و عبادی سبک زندگی مهدوی پرداخته است.

۳. «کاوشی مفهوم‌شناسانه در سبک زندگی منتظرانه»، حسن ملایی، فصلنامه علمی پژوهشی انتظار موعود، ش ۴۴، ۱۳۹۳.

در این مقاله نیز نخست به مفهوم سبک زندگی پرداخته شده و از این جهت با اثر پیش‌رو، شباهت دارد، با این حال، تمرکز آن تنها بر بحث مفهومی سبک زندگی مهدوی است.

اثر پیش‌رو، افزون بر ارائه سبکی نوین در طرح مبحث انتظار و تأثیر آن بر گسترش سبک زندگی اسلامی، تمرکز اصلی خود را بر آثار آیت‌الله ناصری رحمته‌الله قرار داده است و همین باعث تمایز این اثر از سایر آثار مشابه گردیده است.

۱. مفهوم سبک زندگی اسلامی

سبک زندگی یا life style اصطلاحی برآمده از علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی است که با تعبیر و توضیحاتی گوناگون از آن یاد می‌شود. این عبارت را اولین بار «آلفرد آدلر» در سال ۱۹۲۹ میلادی مطرح نمود که به منظور توصیف ویژگی‌های زندگی انسان به کار می‌رفت. (Adler, 1929: 56) گیدنز، آن را مجموعه‌ای از رفتارها می‌داند که بیانگر هویت شخصی فرد در برابر دیگران است. (گیدنز، ۱۹۹۵: ۲۰) در مجموع، آنچه در شاخصه‌های سبک زندگی مورد نظر جامعه‌شناسان بر اصل این گفتمان، دلالت دارد، مادی است. در ادبیات موجود علوم اجتماعی نیز این اصطلاح به معنای شکل جدید گروه‌بندی‌های اجتماعی و منبع هویت انسان است و از مجموعه عناصری حکایت دارد که به صورت نظام‌مند با هم مرتبط‌اند و یک کل را تشکیل می‌دهند که منعکس‌کننده گرایش‌ها، تمایلات، رفتارها، عقاید و ارزش‌های یک فرد یا جامعه است. (مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۵۵؛ ملکی راد، ۱۴۰۰: ۴۵)

در نتیجه، سبک زندگی، مفهومی گسترده است که حوزه‌های گوناگونی همچون اخلاق، سیاست، فرهنگ، اقتصاد و... را در خود جای داده است.

مفهوم سبک زندگی اسلامی را نخستین بار رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۲۱ به کار برده‌اند؛ البته پیش از آن نیز اصطلاح حیات طیبه اسلامی در ادبیات ایشان رواج داشته و آن را ترجمان قرآنی سبک زندگی اسلامی می‌دانستند. (خامنه‌ای، ۱۳۷۰، حرم مطهر رضوی) از جمع‌بندی سخنان ایشان در رابطه با مفهوم سبک زندگی اسلامی این تعریف به دست می‌آید: زندگی در راه خدا با هدف نیل به اهداف عالی مورد نظر اسلام به‌گونه‌ای که ضمن تأمین توجهات دنیایی و معیشت شایسته، به سمت اهداف الهی و آخرتی در حرکت باشد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۲/۱۸) بنابراین بن‌مایه مفهوم سبک زندگی اسلامی در بیانات رهبر معظم انقلاب، منش اسلامی در رفتارهای فرد است.

نتیجه آنکه مقصود این نوشتار از سبک زندگی، مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری پایدار برای رسیدن به هدف است که از بینش‌های دینی و ارزش‌های الهی تأثیر پذیرفته، به صورت عینی و در متن زندگی تجلی پیدا می‌کند. (فعالی، ۱۳۹۶: ۱۳۲) از این جهت، سبک زندگی اسلامی به واسطه قید «اسلامی» با عواطف و شناخت‌ها بی‌ارتباط نیست و رفتارهای مورد نظر در ارزشیابی سبک زندگی، از زیربناهای شناختی و عاطفی اسلامی برخوردار است.

۲. روش طرح معنای انتظار و تأثیر آن بر سبک زندگی

طبع سخنور و روحیه مردمی آیت الله ناصری رحمته الله علیه، موجب شده مکتوبات ایشان، منحصر در چند اثر باشد که از مجموعه سخنرانی‌های ایشان گردآوری شده است. در این میان، سه اثر به مباحث مهدویت، اختصاص یافته است: «آب حیات»، «در امتداد نور» و «سخن دوست» که به تناسب از مبحث انتظار نیز در آن سخن به میان آمده است. بیشتر عناوینی که در بحث انتظار مطرح‌اند عبارت‌اند از:

۱. مفهوم انتظار؛

۲. ویژگی‌های منتظران و وظایف آن‌ها؛

۳. معنای غیبت و علت آن؛

۴. ارزش انتظار و چرایی آن؛

۵. چگونگی ارتباط با امام عجل الله فرجه در زمان غیبت.

در ادامه این مباحث را از جهت روشی بررسی خواهیم نمود.

توجه به مبادی تصویری بحث، تصویری روشن از معنای مورد نظر نویسنده^۱ را مشخص می‌سازد تا بدین وسیله هماهنگی لازم میان او و مخاطب ایجاد شود. مفهوم انتظار از دو جهت، در کتاب «آب حیات» بحث شده که یکی درست و دیگری نادرست و خطرناک معرفی شده است. بر این اساس، دشمن در پی تثبیت مفهوم نادرست انتظار یعنی رکود و سستی در اجتماع انسانی است، که در آن منتظر، فردی گوشه‌گیر و بی‌ارتباط با زندگی جمعی و مقتضیات آن است و تنها به زندگی و عبادات فردی و سلوک شخصی می‌پردازد. این نگاه از منظر نویسنده، خطرناک است و نتیجه آن به سود حکام ظالم و قدرتمندان زورگوی حاکم بر جوامع است؛ چراکه بهره‌های اجتماعی فرد را به نفع خود مصادره می‌نمایند. (ناصری، ۱۴۰۱: ۲۳۸) در مقابل این دیدگاه، مفهوم درست انتظار قرار دارد که از دو جزء نفی و اثبات، ترکیب یافته است. نفی جریان ظالم حاکم و اثبات آنچه انتظار می‌رود. بر این اساس، انتظار، حالتی روحی است که از ضمیر فرد منتظر برمی‌خیزد و در تمامی اجزای زندگی او مؤثر است. این معنا، مشابه معنای لغوی انتظار؛ یعنی نظر و چشمداشت است. (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۷: ۵۳۹) که شامل

۱. به جهت رعایت اختصار، از عنوان «نویسنده» در نقل قول از سخنان آیت الله ناصری رحمته الله علیه استفاده شده است.

نارضایتی از وضع موجود و انتظار عملی و حالت آماده‌باش برای تغییر آن تا رسیدن به وضع مطلوب است. این منتظر همچون بیماری سخت درمان است که درمان را انتظار می‌کشد. او از وضع کنونی خویش بیزار است و برای تغییر آن تا رسیدن به نتیجه دلخواه، در حرکت و تلاش خواهد بود. (ناصری، ۱۴۰۱: ۲۳۹)

بر این اساس، مفهوم‌شناسی، ضمن اینکه روشی منطقی برای انتقال معنای دقیق مدنظر نویسنده است، به چند رویه علمی نیز توجه نموده است:

۱. نویسنده به تعاریف و توقعات گوناگونی که از مفهوم انتظار، برمی‌خیزد، عنایت دارد و به جهت آگاه‌سازی ذهن مخاطبان درباره این تعریف، به ذکر هر دو معنا می‌پردازد.
۲. پس از ذکر تعاریف گوناگون، فرصت انتخاب موضع است، بنابراین، لازم است ضمن توجه و بیان لوازم هر دو تعریف، دیدگاهی برگزیده شود؛ از این رو معنای به‌انتظارنشستن و رکود، نفی می‌شود و انفعال و ناکارآمدی منتظر، نادرست شمرده می‌شود.
۳. انتخاب موضع و معنای موردنظر اصطلاحی به معنای لغوی آن بازگشت دارد که این امر نشان از مستدل نمودن ادعا و قاعده‌مند بودن این انتقال معنایی است.
۴. این نظر، با استفاده از مثال‌هایی تقریب به ذهن می‌شود. بر این اساس، بیماری که منتظر درمان است، در حالت منفعلانه و به دور از ابزار و لوازم درمان قرار نمی‌گیرد؛ بلکه برای دستیابی به درمان، پیوسته در پی طبیعی ماهر و داروهای مؤثر است و بدین وسیله، انتظار فرج نیز دست‌بسته عمل کردن و منتظرنشستن نیست؛ بلکه حرکت به سوی جامعه‌ای است که انتظار آن وجود دارد. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ب: ۲۳۹)

مفهوم انتظار در ادبیات نویسنده؛ الگوهایی رفتاری در جهت رسیدن به هدف را دارا خواهد بود که درخور آن است که به صورت عینی و در متن زندگی، تجلی پیدا کند. این الگو که در این نوشتار، سبک زندگی اسلامی خوانده می‌شود در مفهوم انتظار، همان اصل حرکت و پویایی است که سبب می‌شود مسلمان منتظر در جهت رسیدن به هدف خود و تغییر جامعه از تاریکی و ظلمت به سوی نور بکوشد و خود، رسیدن به اهداف انتظار را زمینه‌سازی کند و میان منتظر و جامعه موردانتظار او، سنخیتی ایجاد شود. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۷۶) ایجاد سنخیت، به این معناست که منتظر نباید با وضعی که آن را در حال حاضر، نامطلوب می‌پندارد، هم‌سنخ باشد؛ بلکه باید بکوشد با وضعی که مطلوب اوست، سنخیت پیدا کند؛ از این جهت، حرکت

و اقدام برای رسیدن به این مهم، کلیدی‌ترین اصل در مفهوم انتظار است.

این مسئله، به‌صراحت در کتاب آب حیات نیز آمده است و نویسنده پس از مفهوم‌شناسی، توجه می‌دهد که انتظار، افزون بر اینکه در شمار مباحث اعتقادی است، نقش اجتماعی نیز دارد و امری پویا، نقش‌دهنده به زندگی اجتماعی، حرکت‌زا و تکامل‌آفرین است. منتظری که تصویری درست از انتظار دارد، زندگی اجتماعی و جمعی خود را به‌گونه‌ای شکل می‌دهد که مطابق با اساس این اندیشه باشد. (ناصری، ۱۴۰۱، ب: ۲۳۷)

سبک زندگی غایت‌مندانه؛ یعنی حرکت به سوی هدفی مشخص، که این سبک، از مفهوم انتظار به دست می‌آید. همراه‌شدن این مسئله با تمثیل و نیز بیان نمونه آن در اجتماع، سبب کاهش استبعاد و تقویت درک مطلب می‌گردد؛ از این جهت نویسنده، امام خمینی علیه السلام و حرکت انقلابی ایران بر ضد حکومت شاهنشاهی را از مصادیق انتظار می‌داند. (ناصری، ۱۴۰۱، الف: ۲۴۰)

۳. روش طرح چگونگی انتظار و زمینه‌سازی و تأثیر آن بر سبک زندگی

گفتیم که معنای درست انتظار، حرکت به سوی کمال مطلوب است. اکنون به چیستی و کیفیت حرکت و به عبارتی دقیق‌تر، تعیین وظیفه منتظر و نقش او در زمینه‌سازی برای رسیدن به کمال مطلوب او می‌پردازیم. روش نویسنده در این بخش، نخست طرح کیفیت انتظار و وظایف منتظر است و سپس به نمونه‌هایی از تشریفات براساس کیفیت مذکور، می‌پردازد. از منظر نویسنده، منتظر حقیقی، دارای سه وظیفه اساسی است:

نخست: شناخت امام علیه السلام

شناخت امام، امری فراتر از شناخت او با نام و نسب است. در حقیقت، شناخت امام، خود دارای مراتبی است:

۱. آشنایی با نام و نسب حضرت؛
۲. شناخت جایگاه و رتبه و مقام او در هستی؛
۳. آشنایی با صفات و سیره امام در جهت الگوپذیری و اقتدا به او. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۸۵)

از ابونصر، خدمت‌گزار امام حسن عسکری علیه السلام روایت شده است که پیش از غیبت حضرت با امام علیه السلام دیداری داشته و حضرت از او می‌پرسند: «آیا مرا می‌شناسی؟» و او پاسخ می‌دهد:

آری، شما سرور من؛ فرزند سرور من هستید. امام می‌فرمایند: مقصود من، این نبود. من آخرین جانشین پیامبر خدا هستم و خداوند به واسطه من، بلا را از خاندان و شیعیانم دور می‌سازد. (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ج ۲: ۴۴۱؛ طوسی، ۱۴۲۵، ج ۱: ۲۴۶)

بنابراین نقطه اصلی شناخت، درک جایگاه امام علیه السلام به عنوان واسطه فیض الهی است. همچنین، شناخت امام در قالب ویژگی‌های او سبب می‌شود منتظر، جایگاه اصلی خویش را نیز بشناسد و در جهت رسیدن به آن بکوشد و خود را به آن جایگاه نزدیک کند؛ از این جهت، شناخت امام در سبک زندگی اسلامی به دو گونه تأثیر خواهد داشت:

۱. شناخت امام به عنوان اساسی‌ترین محور هستی که هرگونه نعمت و فیضی تنها از رهگذر او به بندگان خواهد رسید و اگر امام علیه السلام در این مقام، شناخته نشود، فرد در مسیر گمراهی فرو رفته و به اسباب و وسایلی متوسل می‌شود که تأثیر حقیقی و اساسی در عالم هستی ندارند.

۲. شناخت ویژگی‌های امام، که دریافت بهتری از ظرفیت‌های وجودی و یافتن مسیر صحیح استفاده از این سرمایه‌ها و رشد آن‌ها را فراهم خواهد آورد؛ چراکه امام به عنوان انسان کامل، بهترین نمونه و الگو در جهت پیمودن مسیر درست زندگی است.

همین ویژگی‌ها سبب شده نشناختن امام، برابر با زندگی و مرگ جاهلی تلقی شود؛ زیرا کسی که امام زمان خود را نشناسد و به جایگاه حقیقی و اوصاف او پی نبرد، همانند کسی است که در عصر پیش از رسالت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله می‌زیسته و در زندگی جاهلانه به سر می‌برده است. (مفید، ۱۴۱۳: ۳۲۵؛ کراچکی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۳۲۹)

بنابراین، شناخت امام، سبب نگرشی متفاوت و درکی درست از عالم وجود و نظام اسباب و مسببات را فراهم می‌آورد و این امر در زندگی به سبک عالمانه و آگاهانه مؤثر است.

دوم: اقتدا به امام علیه السلام و پیروی از ایشان

پس از شناخت کافی از امام، پیوستن به مسیر او و حرکت در راه او، دومین وظیفه اصلی منتظر به شمار می‌رود. طی کردن مسیر امام، در واقع ایجاد سنخیت میان منتظر و امام است که فرد، خود را به شخصیت و حرکت امام نزدیک می‌سازد و بدین وسیله اعلام می‌کند که منتظر اوست.

در مسیر انتظار، فقط ادعای اقتدا و پیروی از امام و تنها به لفظ آوردن انتظار، کافی نیست؛ بلکه اقتدا به امام علیه السلام و به حرکت آمدن در مسیر ایشان، انتظار را معنا می‌بخشد. راه اقتدا نیز، تنها تهذیب نفس و اخلاص در اعمال است. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۸۷)

مسئله تهذیب نفس و توجه به اعمال، از جمله مسائلی است که در احادیث نیز بدان توجه شده و امام صادق علیه السلام نیز این امر را از بایسته‌های فرد منتظر به حساب آورده‌اند: «هرکس دوست دارد از یاران قائم باشد، باید درحالی که منتظر است، اعمال صالح انجام دهد و ورع پیشه کند.» (نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۰۷)

این وظیفه منتظر، در واقع سبک زندگی اسلامی او را نیز تعیین می‌بخشد. به عبارتی، مهم‌ترین وظیفه او، مسیری متفاوت از سبک زندگی انتخابی او ندارد و چنان‌که زندگی اسلامی با هدف رشد روحی فرد و کمال نفس او به پیش می‌رود، منتظر نیز از همین طریق، دوران انتظار و رسیدن به عصر هم‌سنخ با خویش را تجربه می‌کند.

انتظار، حالتی درونی است که برای پیدایش آن، لازم است با آنچه مطلوب منتظر است، سنخیت ایجاد شود. (ناصری، ۱۴۰۱، الف: ۲۴۰) منتظر نمی‌تواند با وضع نامطلوبی که در حال تجربه آن است، هم‌سنخ باشد؛ در غیر این صورت، درکی درست از وضعیت مطلوب و رسیدن به آن پیدا نخواهد نمود. ستردن رذایل از نفس و آراستن آن به فضایل و تهذیب نفس، سبب می‌شود منتظر از دنیا دل برکند و از رکود به سوی تغییر وضع موجود، عبور کند.

سوم: یاد امام علیه السلام

سومین وظیفه منتظر، یاد امام است که در قالب‌هایی گوناگون سفارش شده است: تجدید عهد روزانه با زمزمه دعای عهد، دعا با هدف تعجیل در فرج امام علیه السلام، صدقه برای سلامتی حضرت، قرائت دعای ندبه و ...

یاد امام علیه السلام، منتظر را در کسب معرفت ایشان یاری می‌دهد و ثبات قدم او را نیز در پی خواهد داشت. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۸۸)

زنده‌نگه داشتن یاد امام در دل، توجه به ایشان و نیز عهد بستن با امام، در واقع، اعلام پایبندی و وفاداری به پیمانی است که میان منتظر و امام شکل گرفته است. تأثیر این امر در سبک زندگی اسلامی، با ایجاد استواری و قوت قلب در مسیر اهداف و آمال منتظران و

نیز یادآوری روزانه تعهدات منتظر است؛ به گونه ای که اکنون نیز در جهت نزدیکی به اوصاف انسان کامل عصر خویش و تهذیب درونی گام بردارد و در نتیجه با آنچه آرزویش را دارد، هم سنخ گردد. این امر که در ادبیات مهدوی، عمدتاً با زمینه سازی ظهور از آن یاد می شود، آشکال و کیفیت های زیر را شامل می شود:

۱. تقید به ظواهر شرع؛ التزام به واجبات و ترک محرمات. (ناصری، ۱۴۰۱، الف: ۱۰۷)

این مرحله، ابتدایی ترین صورت تهذیب نفس است که فرد خود را از آنچه مورد نهی پروردگار است دور می دارد و به آنچه مطلوب اوست، نزدیک می سازد. این مرتبه، از اساسی ترین ارکان سبک زندگی اسلامی نیز به شمار می رود.

۲. انجام خدمات اجتماعی در ابعاد گوناگون فرهنگی و اقتصادی. (ناصری، ۱۴۰۱، الف: ۱۰۹)

هم سنخ شدن با وضعیت عصر ظهور امام علیه السلام که از ویژگی های آن سامان یافتن موقعیت اجتماعی در ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی و... است، نیازمند زمینه سازی منتظران و توجه به بهبود وضعیت در عصر غیبت است. به عبارتی، وضع عصر ظهور با همراهی منتظران به نقطه مطلوب خود می رسد. تأثیر این امر بر سبک زندگی منتظر، آن است که او برای دستیابی به موقعیت مطلوب خویش، به انتظار نمی نشیند؛ بلکه برای ایجاد آن، حرکت می کند. این امر، نقطه مقابل اندیشه ای است که دست یابی به ظهور و گستره عدل الهی را در پرتو ایجاد ظلمت یا بی اهمیتی به وضعیت عصر و جامعه خویش می داند. براساس این تفکر، انسان در ساختن آینده خویش و رسیدن به درجات کمالی، نقشی ندارد و تنها با رسیدن به معجزه ظهور، حائز درجات کمالی می شود. این اندیشه، مخالف حکم عقل و صریح آیات قرآن است که می فرماید: «وَأَنَّ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى». (نجم: ۳۹)

۳. تبلیغ در جهت آشناسازی جامعه با امر ولایت و امام زمان علیه السلام. (ناصری، ۱۴۰۱، الف: ۱۰۹)

توجه به امر ولایت ائمه اطهار علیهم السلام، مقدمه بنیادین در جهت آشنایی جامعه با شخصیت حقیقی امام زمان علیه السلام است. اعتقاد به موعود، از مختصات اعتقادی شیعه امامیه نیست؛ اما توجه به پیشینه این اعتقاد و اساس آن در تفکر شیعی، به این اندیشه، عمق می بخشد. براساس تفکر شیعه، پس از دوران پیامبری، سلسله امامت در جهت تداوم بخشی به شئون پیامبر، به جز وحی تشریحی، آغاز می گردد و هر عصر تشنه حضور انسانی کامل است که واسطه

فیض و رحمت الهی به جامعه خویش است و معارف الهی و قرآنی را با تفسیری بدون خطا ارائه می‌کند و احکام الهی را در والاترین درجه خویش به منصفه ظهور می‌رساند. مهدی موعود نیز در تداوم این سلسله و پایان بخش آن است که حکومتی سراسر عدل را بر پایه تلاش امامان پیش از خود، بنیان می‌نهد. بنابراین، راه امام، از مسیر امامان پیش از خود، گسسته نیست و برای دستیابی به جامعه مورد انتظار و ظهور حضرت، باید از پرتو دستورها و سیره امامان پیش از او به مقصد رسید. از این جهت منتظر، افزون بر تهذیب خود و کوشیدن در جهت شناخت امام علیه السلام، جامعه را نیز با خود همراه می‌کند و بدین ترتیب، جامعه‌ای مهذب و منتظر را شکل می‌دهد. این بخش از وظایف منتظران، سبک زندگی اسلامی را توسعه بخشیده، می‌کوشد تا به تمدن مهدوی دست یازد.

روش نویسنده در طرح کیفیت انتظار و وظیفه منتظران، دارای سیری منطقی است که از شناخت و آگاهی آغاز می‌شود. بر این اساس، از نگاه جاهلانه یا تعصب کورکورانه رهاشده، با درایت و شناخت حقیقی گام برمی‌دارد. مراحل شناخت نیز از آگاهی‌های ساده شناسنامه‌ای تا شناخت جایگاه و حقیقت امام و سپس آشنایی با صفات و افعال او تکامل می‌یابد. حرکت براساس این سیر، سالک طریق انتظار را به وظیفه دوم می‌رساند و آن، اقتداست؛ چراکه تا معرفتی شکل نگیرد، اقتدا به معنای حقیقی آن نیز ممکن نخواهد شد. اقتدا به امام علیه السلام و پیروی از ایشان نیز براساس این سیر، به سومین وظیفه منتظر منجر خواهد شد که یاد امام و عهد قلبی با اوست. در همه این مراحل، کیفیت انجام کار نیز مطرح شده است و نقطه اصلی بحث بر تزکیه و هم‌سنخ شدن سالک با امام خویش تمرکز دارد که براساس آن، مسیر رسیدن به حقیقت و سیر منتظر به صورت دقیق و عینی، روشن می‌شود.

در پایان بحث نیز، آنچه از رهگذر وظایف منتظران بیان شد در قالب نمونه‌هایی از تشریف‌یافتگان، تطبیق می‌شود. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۷۸) این شیوه، افزون بر ایجاد حس امید و حرکت در دل مخاطب، استدلالی پنهان را نیز در خود جای داده است و وقوع دیدار تشریف‌یافتگان به محضر حضرت در دوران غیبت دلیلی بر وجود ارتباط خاص با حضرت است؛ چراکه قوی‌ترین دلیل بر امکان یک چیز وقوع آن است. این شیوه، ضمن ایجاد سبک امیدمدارانه در زندگی اسلامی، در ایجاد آگاهی، معنویت و سلوک تهذیبی منتظر و سبک زندگی او، چنان‌که گذشت، مؤثر است.

۴. روش طرح ارزش انتظار و درجه منتظران و تأثیر آن بر سبک زندگی

ساختار بحث انتظار، پس از بیان چیستی، هدف و کیفیت آن؛ با تعیین درجه منتظر و ارزش گذاری بر انتظار حقیقی، تکمیل می شود. نویسنده بر این امر، واقف بوده و در جایگاه هایی گوناگون از ارزش انتظار و درجه منتظران حقیقی در زمان غیبت، سخن گفته است. عمده روش نویسنده در این بحث، بهره بری فراوان از روایاتی است که معصومان علیهم السلام در این زمینه طرح نموده اند؛ از این جهت، نویسنده، شیرینی نقل سخنان اهل بیت علیهم السلام را بر تحلیل ترجیح داده و جز در موارد لازم به شرح و توضیح نپرداخته است. با این حال، در ارائه مباحث، سه نوع تقسیم بندی و تفکیک موضوعی به چشم می خورد:

۱. ارزش انتظار

براساس روایتی از نبی مکرم اسلام، انتظار فرج، نوعی عبادت است. (طوسی، ۱۴۱۴: ۴۰۵) که در احادیث دیگر، ارزش این عبادت به مثابه جهاد همراه با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم (صفار، ۱۴۰۴: ۸۴)، اجر هزار شهید در بدر و احد (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ج: ۱، ۳۲۳) و عبادت روزها و شب ها (کلینی، ۱۳۶۳، ج: ۲، ۲۲۲) دانسته شده است. نویسنده به این نکته توجه می دهد که این درجات، به کسانی اختصاص دارد که در زمان غیبت بر ولایت امام عصر خویش، پایدار باشند و همچون مجاهدان بدر و احد، خالصانه و باایمانی قوی دوران انتظار را بگذرانند. این ارزش گذاری، افزون بر ایجاد سبکی امیدمدارانه و حرکت در منتظر، او را به زندگی مهذب و عاملانه نیز سوق می دهد؛ چراکه انتظاری دارای ارزش است که به معنای حقیقی شکل بگیرد و این همان، ایجاد سنخیت میان منتظر و مدینه فاضله اوست.

۲. جایگاه منتظر

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، منتظران واقعی عصر غیبت را برادر خود نامیده اند. (صفار، ۱۴۰۴: ۱۸۴) و در روایاتی دیگر، آنان را برتر از تمامی مردمان در همه دوران ها دانسته اند. (طبرسی، ۱۴۰۳، ج: ۲، ۳۱۷) امام صادق علیه السلام، منتظر را همچون سربازی می داند که در خیمه حضرت حجت، آماده خدمت است. (برقی، بی تا، ج: ۱، ۱۷۳؛ حر عاملی، ۱۴۲۵، ج: ۵، ۱۳۹) و در روایتی از امام حسن عسکری علیه السلام آنان به منزله یاران صالح حضرت خضر و ذی القرنین هستند که از چشم مردم، پنهان اند. (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ج: ۲، ۳۸۴؛ حر عاملی، ۱۴۲۵، ج: ۵، ۹۵)

نویسنده، حکمت این ارزش‌گذاری را در سه چیز می‌داند:

۱. دشواری دین‌داری در آخرالزمان؛ چراکه در روایات، دین‌داری در آخرالزمان به نگهداری آتش در دست یا کندن بوته خار با دست از زمین تشبیه شده است. (صفار، ۱۴۰۴: ۸۴؛ طوسی، ۱۴۱۴: ۴۸۴)

۲. تناسب ارزش انتظار با منتظر؛ منتظر امام علیه السلام، در پی تحقق همه خوبی‌ها برای همه مخلوقات است؛ از این جهت، انتظار او نیز ارزشمند است.

۳. ایمان از روی شناخت و تحقیق در آخرالزمان؛ به تعبیر پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم شگفت‌انگیزترین ایمان‌ها در مردم و بزرگ‌ترین یقین‌ها، از آن گروهی در آخرالزمان است که پیامبر را درک نکرده‌اند و امام هم از دیدگان آن‌ها پنهان است؛ اما به سیاهی روی سفیدی؛ یعنی نوشته‌های روی کاغذ، ایمان آورده‌اند. (ابن بابویه، ۱۴۱۴، ج ۴: ۳۵۲؛ طبرسی، ۱۳۷۱: ۴۳۳؛ ناصری، ۱۴۰۱، ج ۸۵)

از احادیثی که با هدف ارزش‌نهادن به مقام منتظر گرد آمد، به دست می‌آید که این جایگاه، دست‌یافتنی و اکتسابی است و به معنای ازپانشستن و در رکود فرورفتن نیست؛ بلکه ایجاد ویژگی‌ها و انجام‌افعالی در فرد است که او را به مقام منتظر بودن می‌رساند؛ چراکه وجه شبه آنچه منتظر بدان تشبیه شده، اخلاص، تهذیب و جهاد است؛ از این رو ارزش‌گذاری روایات بر منتظران، نخست با هدف ایجاد حرکت، رو به غایتی مشخص است و بر سبک زندگی مذهبانه و غایتمند تأکید دارد. افزون بر آنکه ارزش‌های پیش‌گفته، جایگاه و ارزش منتظر در نگاه دینی و نزد والاترین انسان‌های روزگار را مشخص می‌سازد که همین، حس عزتمندی و اطمینان به مسیر انتظار را در منتظر تجلی می‌بخشد. در این صورت، اگرچه درک سختی ایمان منتظر در عصر غیبت، بر کسی پوشیده نیست؛ حس عزتمندی در درون او، شوق حرکت و تلاش را افزون ساخته و میان او و جامعه مورد انتظارش سنخیت بیشتری ایجاد می‌کند.

۳. بیان ویژگی‌ها و ارزش منتظران خاص

در روایاتی که از سوی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام درباره ویژگی‌های منتظران بیان شده است، گاه تأکیدی ویژه بر منتظران و یاران حضرت مهدی علیه السلام در مناطقی خاص همچون یمن و ایران صورت پذیرفته است. نویسنده، به تناسب مخاطبان خود، در بخش‌هایی از کتاب یا به تعبیر دقیق‌تر در سخنرانی خویش به روایاتی می‌پردازد که بر منتظران ایرانی حضرت، تمرکز دارند.

در آیه پایانی سوره محمد ﷺ، پیامبر ﷺ به مردم می‌فرماید: ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أُمَّةً لَكُمْ﴾. (محمد: ۳۸)

اگر (از من) روی بگردانید؛ خداوند، طایفه‌ای دیگر را جایگزین شما می‌کند.

در تفاسیر آیه شریف آمده است که اصحاب سؤال کردند: آن گروهی که جایگزین می‌شوند چه کسانی هستند؟ در این حال، پیامبر روی زانوی سلمان دست گذاشتند و فرمودند: از طایفه او می‌آیند و سبب احیای دین من خواهند بود. (طوسی، بی‌تا، ج ۹: ۳۱۱؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۳۳۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹: ۱۶۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۸: ۲۵۰)

براساس روایتی دیگر، از پیامبر سؤال شد طبق آیه شریف ﴿وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ﴾ (جمعه: ۳) چه کسانی به عرب‌ها ملحق می‌شوند؟ حضرت فرمودند: ایرانی‌ها. شما اسلام را پایه‌گذاری نمودید و آن‌ها با دل‌وجان به اسلام می‌گروند و به شما ملحق می‌شوند. (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴: ۵۳۰؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰: ۴۲۹؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۹: ۲۶۸) نویسنده براین باور است که این روایت، به زمینه‌سازی ظهور در ایرانیان اشاره می‌کند؛ از این جهت، هر دو روایت، افزون بر ایجاد شور در مخاطبان خاص خود، وظایف سنگینی را بر دوش آن‌ها می‌نهد که نخست، تعهد به انجام واجبات و ترک محرمات است و دوم، ولایت‌مداری. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۱۰۷) از این جهت، این‌گونه روایات، فقط با هدف تعریف و تمجید دسته‌ای خاص از منتظران نیست؛ بلکه آن‌ها را بر سبک زندگی متعهدانه و مهذبانه تشویق می‌کند تا به هدف نهایی خلقت؛ یعنی معرفت و عرفان حقیقی برسند.

نکته دیگر آنکه به اذعان نویسنده، این‌گونه روایات، تنها به آخرالزمان اختصاص ندارد و احادیثی فراوان از سوی پیامبر و حضرات معصوم ﷺ در بیان ویژگی‌های منحصر به فرد ایرانیان در صدر اسلام بیان شده است. (ناصری، ۱۴۰۱، ج: ۱۰۹)

آنچه به دست می‌آید اینکه تمرکز احادیث این‌چنینی، بر بحث برتری نژادی یا ممتاز ساختن بی‌دلیل یک قوم بر سایر اقوام نیست؛ بلکه بیان ویژگی‌هایی نظیر ایمان بی‌بدیل، حمایت از اهل بیت ﷺ، علم و خلاقیت در پیشبرد مسائل و تاکتیک‌های نظامی، تعهد و وفاداری به راه و هدف خود؛ نشان از آن دارد که برتری و زمینه‌سازی ایرانیان چه در صدر اسلام و چه در هنگام ظهور، به واسطه ویژگی‌های مشترک و خاص آن‌هاست؛ از این رو این روایات، اگرچه در بدو امر، مخاطب خاص خود را تشویق و تعزیز و امیدوار می‌سازد؛ اما در باطن خویش،

معیاری تعیین‌کننده برای منتظر خواهد بود و آن اینکه برای رسیدن به مقام انتظار و درجات بیان شده، باید حرکت کرد و با ایجاد تهذیب میان خود و امام خویش و جامعه موردانتظار، سنخیت ایجاد کرد. بنابراین، ارزش انتظار و جایگاه منتظر در بیان روایات، منتظر را به ایجاد زندگی مهدبانه و با غایتی مشخص به حرکت وامی‌دارد.

نتیجه

توسعه سبک زندگی اسلامی، به معنای گسترش آموزش و تبلیغ شیوه زندگی بر پایه باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های اسلامی است.

باور «انتظار»، از اساسی‌ترین آموزه‌های امامیه است که توانایی ارائه الگویی جامع در زمینه مبانی نظری، عملی و کیفیت و روش زندگی اسلامی را داراست. آنچه این قوه را محقق می‌نماید؛ کیفیت تحلیل، تبیین و روشن‌گری از مسئله انتظار است.

آیت‌الله ناصری رحمته‌الله از اندیشمندان و خطیبان معاصر امامیه است که در طی جلسات وعظ خود، بیشتر همت خویش را بر طرح مسئله مهدویت، به خصوص انتظار، قرار داده است که کیفیت طرح مسائل از منظر او، در ایجاد و توسعه سبک زندگی اسلامی، مؤثر است.

شناخت درست امام و جایگاه او در عالم خلقت به عنوان واسطه فیض و رحمت الهی، در ایجاد و توسعه سبک زندگی عالمانه و آگاهانه مؤثر است.

اقتدا به امام و زنده نگه داشتن یاد او دو مورد از وظایف منتظر به حساب می‌آید که در ایجاد و توسعه سبک زندگی مهدبانه و متعهدانه مؤثر است؛ به این معنا که شخص منتظر با هدف ایجاد سنخیت میان خود و آنچه در انتظار آن است، در سلوکی عرفانی ورود می‌کند و به تعهدات خود، پایبند است.

بیان جایگاه والای منتظران در روایات، سبب عزتمندی منتظر و ایجاد انگیزه و تلاش در او می‌شود.

بر این اساس، انتظار با شیوه تحلیل و توصیف آیت‌الله ناصری رحمته‌الله در ایجاد سبک زندگی غایتمندانه، پویا، عالمانه، مهدبانه، متعهدانه، امیدمدارانه و عزتمندانه، مؤثر است.

منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمة، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵ ش.
۲. _____، مکارم الاخلاق، قم: الشریف الرضی، ۱۴۰۱ ق.
۳. برقی، احمد بن محمد، المحاسن، قم: دارالکتب الاسلامیه، بی تا.
۴. حر عاملی، محمد بن حسن، اثبات الهداة، لبنان: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۵ ق.
۵. خامنه ای، سید علی، سخنرانی، رفسنجان: اجتماع بزرگ مردم رفسنجان، ۱۳۸۴ ش.
۶. _____، سخنرانی، مشهد: در اجتماع بزرگ مردم مشهد و زائران حضرت رضا علیه السلام، ۱۳۷۰ ش.
۷. _____، سخنرانی، مراسم بیعت ائمه جمعه، روحانیان، مسئولان، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، اقشار مختلف مردم و خانواده های معظم شهدای استان های یزد و کهکیلویه و بویراحمد، ۱۳۶۸ ش.
۸. زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس، لبنان: دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
۹. زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دارالکتب العربی، ۱۴۰۷ ق.
۱۰. صفار، محمد بن حسن، بصائر الدرجات، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۴ ق.
۱۱. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ ق.
۱۲. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، مشهد: المرطضی، ۱۴۰۳ ق.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
۱۴. _____، مکارم الاخلاق، قم: شریف الرضی، ۱۳۷۰ ش.
۱۵. طوسی، محمد بن حسن، الامالی، قم: دارالثقافه، ۱۴۱۴ ق.
۱۶. _____، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: داراحیاء التراث العربی، بی تا.
۱۷. _____، الغیبه، قم: موسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۲۵ ق.
۱۸. فعالی، محمد تقی، مبانی سبک زندگی اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری آل یس، ۱۳۹۶ ش.
۱۹. کراجکی، محمد بن علی، کنز الفوائد، قم: دارالدخائر، ۱۴۱۰ ش.

۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ ش.
۲۱. گیدنز، آنتونی، تجدد و تشخص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشرنی، ۱۹۹۵ م.
۲۲. مفید، محمد بن محمد، الفصول المختاره، قم: المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید، ۱۴۱۳ ق.
۲۳. ملکی راد، محمود، مهدویت و سبک زندگی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۰ ق.
۲۴. مهدوی کنی، محمد سعید، دین و سبک زندگی، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۷ ش.
۲۵. ناصری دولت‌آبادی، محمد علی، الف، آب حیات، قم: انتشارات خلق، ۱۴۰۱ ق.
۲۶. _____، ب، در امتداد نور، قم: انتشارات خلق.
۲۷. _____، ج، سخن دوست، قم: انتشارات خلق.
۲۸. نعمانی، محمد بن ابراهیم، الغیبه، تهران: مکتبه الصدوق، ۱۳۹۷ ش.

منابع انگلیسی

29. Adler, A. (1929) *Problems of Neurosis: A Book of Case Histories*, Harper Torchbook 1964 edition, (edited by P. Mairet), Harper & Row, New York.

